

E vuravura edai, eda sa ciqoma e vuqa sara nai tukutuku ni vakatautauvatataki kei na gauna e liu – ena vatavata ni vakaitukutuku e na veilawa, ka vakā tale ga kina e na reitio, niusiveva kei na reitio yaloyalo. E ka bibi vei keda na lewenivanua meda dau vakasama vakayalomatua ka kilā nai vurevure ni veitukutuku e ciqomi ka kilai me rawa ni vakadeitaki keda nida sa ciqoma tiko nai tukutuku dina ka ganiti keda me na tarova kina na kena vakadewataki cala na veitukutuku lasutaki eso.

Na cava na kilakā ni vakaitukutuku?

Na kilakā vakadaunivakaitukutuku e rawa ni wilika na veimataqali vurevure ni tukutuku – okati kina na reitio yaloyalo kei na reitio, niusiveva kei nai tukutuku ena veilawa. Era rawa ni kilā ka vakatalelewataka na itukutuku era ciqoma.

Ni da via kilā vinaka nai tukutuku e bibi meda tavulona vinaka, me kilai na vanua e kau mai kina kei na vu ni kena volai se tabaki nai tukutuku.

E dau kilai vakacava nai tukutuku lasutaki?

Nai tukutuku lasutaki e rawa ni vakavu leqa. E rawa ni dua nai tukutuku o wilika, rogoca se wasea edua drau veikilai vinaka me vakā na nomui tokani se lewe ni vuvale. Na kenai vakaraitaki e okati kina na veivakabulai mai na tauvimate se tuvaki ni bula ka kilai ga vakavalenibula, sei talanoa ka moica na yalo me veivakarerei, cudru se loloma.

E ka bibi me vulici na l walewale ni kena kilai nai tukutuku lasu kei na kena kilai na duidui ni tukutuku dina, nona nanuma e dua, se dua nai tukutuku e sega ni dina. E na rawati qo kevaka emurī e va na sala sa tuvai koto era:

1. Mo kilā nai **talanoa taucoko**. Mo kua ni rawai rawarawa ena itukutuku o raica se rogoca.
2. Dikeva vakavinaka nai **vurevure ni tukutuku** – ‘ocei e bulia nai tukutuku se leweni tukutuku kei na kevaka e tiko edua na nodra ivakadinadina ni maucokona kece tu na itukutuku era biuta cake mai. Na cava na nodra inaki? E ratou vakaitikotiko mai vei?
3. Ilova matua na **ivakadinadina ni itukutuku** ni dina na itukutuku oya. Qaqarauni kevaka o raica edua na kudru, yaloyalo, naba, na tikinisiga ka sega tu na ivurevure ni kena itukutuku se sega soti na lewe ni tukutuku e vakarautaki.
4. Vakasokumuna kece mai na **leweni tukutuku** – vakacekuleya mai eso tale na revote sei tukutuku mai nai vurevure tale eso me rawa ni vakadinadinataki kina na dina se lasu ni tukutuku.

Kevaka o raica se rogoca nai tukutuku lasutaki:

1. Kakua ni wase.
2. Kevaka o sa wasea, biuta tani tale mai.
3. Kevaka esa veiwaseitaka na nomu itokani se lewe ni vuvale, sa na rawa ni o tukuna vei ira e na yalo e vakarokoroko kei na veidokai, me vaka, na nomu vakauta vei ira edua na itukutuku mai na nomu talevoni kina nona talevoni.

E tiko na noda itavi na lewenivanua ena kena taqomaki se tarovi na vakau itukutuku lasutaki. Vakasama taumada ni bera ni ko veiwaseyaka e dua na itukutuku.

Nai kuri ni tukutuku, raica na, Netsafe New Zealand’s fact sheet on [‘How to spot fake news’](#).

